

БӨЛІМ: ЖАЛПЫ РУБРИКА

Халық музыкасы - рухани қазынам

ЖАРИЯЛАНДЫ 07.11.2025	ТІРЕК СӨЗДЕР әл-Фараби, дәстүрлі ән, домбыра, жыр, күй, қазақ халық музыкасы, мәдени идентичтік, музыкалық мұра	СІЛТЕМЕ https://bilimger.kz/183706/
--------------------------	--	--

Бахтыбаева Назым Сайлаубаевна

№7 арнайы мектеп интернаты, музыка жетекшісі

АННОТАЦИЯ

Бұл мақалада қазақ халық музыкасының мәдени-өркениеттік мәні, жанрлық-көркемдік табиғаты мен әлеуметтік қызметтері кешенді түрде қарастырылады. Дәстүрлі күйшілік, жыршылық және әншілік мектептердің тарихи сабақтастығы, аспаптық мәдениеттің (домбыра, қобыз, сыбызғы) ұлттық идентичтікті қалыптастырудағы рөлі талданады. Сондай-ақ әл-Фарабидің музыка теориясынан бастап (ортағасырлық ғылыми дәстүр) XX-XXI ғасырлардағы зерттеушілер еңбектеріне дейінгі ғылыми-теориялық негіздерге сүйене отырып, халық музыкасының бүгінгі жаһандану жағдайындағы трансформациясы мен жаңғыру үдерістері зерделенеді.

КІЛТ СӨЗДЕР

қазақ халық музыкасы, күй, жыр, дәстүрлі ән, домбыра, музыкалық мұра, мәдени идентичтік, әл-Фараби.

КІРІСПЕ

Қазақтың халық музыкасы – ұлттың тарихи жадын, дүниетанымын, эстетикалық талғамын тұтас бейнелейтін, фольклорлық-этнографиялық кеңістікте қалыптасқан ірі құбылыс. Ол қоғамдағы рәсімдік тәжірибелермен, эпикалық айту дәстүрімен, тұрмыс-салтпен, тіпті құқықтық-әлеуметтік қатынастармен де сабақтасып дамыды. Фольклортанулық әдебиетте қазақ музыкасының жанрлық жүйесі (күй, жыр, терме, толғау, бата-тілек әуендері, қара өлең, айтыс т.б.) жоғары мәдени деңгейге жеткені

көрсетіледі; бұл жүйе дәстүр ұстаушылары – күйшілер, жыршылар, әншілер арқылы ұрпаққа беріліп отырған.

ХАЛЫҚ МУЗЫКАСЫНЫҢ ӨРКЕНИЕТТІК ТАМЫРЫ ЖӘНЕ ТЕОРИЯЛЫҚ НЕГІЗДЕРІ

Ортағасырлық Шығыс ғылымында музыка ілімі философия, математика, физикамен өзара байланыста дамыды. Қазақ даласының ұлы ойшылы Әбу Насыр әл-Фараби «Музыканың үлкен кітабы» атты еңбегінде дыбыстардың математикалық қатынасын, ладтық жүйелердің құрылымын, орындаушылық тәжірибенің теориямен бірлігін талдап, шығыс музыкасының категорияларын жүйеледі. Бұл трактат кейінгі түркі-исламдық музыкалық ойға, соның ішінде даладағы кәсіби-дәстүрлі өнерге теориялық бағдар берді.

Қазақ музыкасының поэтикасы мен семантикасы көне мифопоэтикалық танымнан нәр алады: аспаптық және вокалдық жанрлардағы бейнелеу құралдары табиғат дыбыстарын, батырлық эпос архетиптерін, көшпелі тұрмыстың ритм-сұлбасын музыкалық тіл арқылы кодыдайды. Осы мәдени кодтар халықтың өзін-өзі танытуын, қауымдық бірегейлігін орнықтырып келген. Халық музыкасының осындай өркениеттік тұғыры оны бүгінгі күнге дейін мағыналық тұтастығы бұзылмай жетелеуге мүмкіндік берді.

КҮЙШІЛІК ДӘСТҮР: СЕМАНТИКА, МЕКТЕПТЕР, ТАРИХИ ТҰЛҒАЛАР

Күй – қазақтың аспаптық музыкасының шыңы, домбыра мен қобызда орындалатын, көбіне сюжеттік-аңыздық мазмұнды арқау ететін санат. Зерттеулер күйдің «тілі бар» музыкалық дискурс екенін, оның образдық-нарративтік табиғаты тыңдаушыға тарихи оқиға мен күйші тағдырын сезім арқылы «оқыта» алатынын айқындайды. Қазақ күй мәдениетіне арналған кешенді еңбектерде (Ақселеу Сейдімбек және т.б.) мектептер жүйесі (Арқа, Батыс, Түркістан/Жетісу, Сыр, Қаратау, Алтай-Тарбағатай және т.б.), орындаушылық әдіс-тәсілдер, лад-ритм ерекшеліктері ғылыми сипатталады.

Күйшілік феноменнің тарихи кейіпкерлері – Құрманғазы, Дәулеткерей, Тәттімбет, Қазанғап, Дина, Қорқыт туралы аңыз-әпсаналар мен нақтылы деректер күйдің тарихи хроника мен мәдени жадыны тоғыстыратын өнер екенін көрсетеді. Мәселен, Құрманғазының күйлері (еркіндік рухы, күрескерлік пафос) Батыс аймақ мектебінің экспрессивті, динамикалық сипатын айқын танытады. Халықтық жадта сақталған күй-аңыздар мен архивтік деректер бұл репертуардың әлеуметтік-психологиялық қуатын дәлелдейді.

ДОМБЫРА - ҰЛТТЫҚ МУЗЫКАЛЫҚ ОЙДЫҢ КОДЫ

Домбыра – қазақ мәдениетінің символдық артефакті; ол тек музыкалық аспап емес, ұлттың коммуникативтік тәжірибесін, шешендік-өнерпаздық дәстүрін тасымалдаушы құрал. Эпикалық жыр, толғауларды сүйемелдеуден басталған домбыраның қызметі кейін дербес аспаптық жанр – күйдің қалыптасуына алып келді. Бүгінде домбыра академиялық сахналарда да, тұрмыстық ортада да кең қолданыста, оның құрылымдық-морфологиялық дамуы (ғашық перне, бұраулар жүйесі, қағыс түрлері) орындаушылық тілдің байлығын дәлелдейді.

Аспаптың шығу төркініне қатысты теориялар әрқилы болғанымен, домбыраның түркі дүниесіндегі әмбебаптығы, көне дәуірлерден келе жатқан синкретті өнерді сүйемелдегені жөнінде этномузыкалық және тарихнамалық пайымдар жеткілікті. Осы ретте халық аңыздары мен этнографиялық жазбаларда сақталған деректер домбыраның архаикалық қабаттарын аңғартады; қазіргі зерттеушілер де оның хронологиясын нақты бір «датамен» шектеудің шарттылығын ескертеді.

ЖЫРШЫЛЫҚ-ТЕРМЕШІЛІК МЕКТЕПТЕР ЖӘНЕ АУЫЗША ДӘСТҮР

Жыршылық – эпикалық мәтін мен музыкалық интонацияның синтезі. Сыр бойы, Маңғыстау, Атырау, Жетісу, Арқа өңірлеріндегі жыршылық мектептер мәтіндік корпус, мақам-әуез, орындаушылық ампула жағынан бір-бірінен дараланып, өңірлік стильдер топографиясын түзеді. Жыршы – ақын, әуезші, кейде жырау-би функцияларын біріктіретін тұлға; ол қауым алдындағы сөз жауапкершілігін ән-әуез арқылы атқарады. Соңғы жылдары жыршылық институтын жаңғырту, кәсіби білім беру жүйесіне енгізу, фестивальдік инфрақұрылым қалыптастыру мәселелері БАҚ пен ғылыми ортада жиі көтеріледі.

Жыршылықтың құндылығы тек «музыкалық нөмір» ретінде емес, тарихи ойлау мен этикалық нормаларды жеткізетін медиа ретінде танылуында. Сол себепті жырлардағы қаһармандық кодтар, философиялық түйіндер қазіргі қоғамда да тәрбие, құндылық сатысы ретінде өзектілігін сақтайды.

ДӘСТҮРЛІ ӘН ӘЛЕМІ: МЕКТЕПТЕР, РЕПЕРТУАР, ОРЫНДАУШЫЛЫҚ ЭСТЕТИКА

Дәстүрлі ән өнері – қазақ вокал мәдениетінің арқауы. Арқа ән мектебі (Майра, Біржан, Ақан сері), Батыс аймағының ән-термелері, Сыр мақамдары, Жетісу лирикасы – барлығы да поэтикалық мәтін мен әуеннің қабысқан синкретті қалпын көрсетеді. Әнші орындауында дыбысты «өз даусымен» ғана емес, өңірлік шкалалар, мақамдық

өрнектермен сомдайды; бұл – ауызша кәсіби дәстүрдің басты белгісі. Республикада дәстүрлі әнді жинақтап, өңірлік репертуарды жүйелеп ұсынатын мәдени платформалар мен ашық қорлар да пайда болуда; олар материалды цифрлық форматта сақтаудың мүмкіндігін арттырып, жас орындаушыларға ортақ репертуар ұсынады.

Дәстүрлі әннің кейбір үлгілері қазіргі сахналық формаларға, заманауи аранжировкаларға икемделе отырып, жаңа тыңдаушы аудиторияға жол тауып келеді. Бұл үрдіс дәстүр мен инновацияның жарасымын қамтамасыз етіп, халық мұрасын «тірі мәдениет» ретінде ұстауға көмектеседі.

МУЗЫКАЛЫҚ МҰРА ЖӘНЕ ҰЛТТЫҚ ИДЕНТИЧТІК: ЖАҢАНДАНУДАҒЫ ЖАҢҒЫРУ

Халық музыкасы – этномәдени идентичтіктің тірек институты. Көшпелі өркениеттен қалған әуездік кодтар бүгінгі урбанистік кеңістікте жаңа медиалар арқылы жандануда: архивтік жазбалар цифрланады, ашық репозиторийлер кеңейеді, мектеп пен ЖОО-дағы бағдарламаларда дәстүрлі музыка пәндері күшейеді. Мемлекеттік және қоғамдық бастамалар халық музыкасының тарихын, жанрларын насихаттайтын танымдық материалдар дайындауда; бұл – музыкалық сауат пен мәдени консолидацияға ықпал ететін үрдіс.

Сонымен бірге, дәстүр иелерін қолдау – жыршылар мен күйшілердің әлеуметтік-шығармашылық экожүйесін дамыту, аймақтық мектептерді сақтау, архивтік мұрағаттарды жүйелеу секілді міндеттер өзектілігін жоғалтпайды. Ұлттық тарих порталы жинақтаған күй-аңыздар, тұлғатанымдық материалдар және аймақтық зерттеулер қоғамның музыка мұрасына қызығушылығын арттырып, білім беру мазмұнын байытады.

ҚОРЫТЫНДЫ

Қазақ халық музыкасы – ұлттың рухани қазынасы ғана емес, қоғамдық-мәдени интеграцияның пәрменді құралы. Ол тарихи жадыны сақтайды, этикалық құндылықтарды жаңғыртады, көркемдік талғамды тәрбиелейді. Әл-Фарабиден бастау алған теориялық мұра, күйлер әлемі мен жыршылық-әншілік мектептердің тәжірибесі, домбыраның символдық статусы – осының барлығы ұлттық музыкалық ойды тұтас феномен ретінде танытады. Қазіргі жаһандану дәуірінде дәстүрлі музыканы цифрландыру, білім беру жүйесімен интеграциялау, орындаушылық мектептерді тірілту – мәдени саясаттың басты бағыттарының бірі болуы тиіс. Сонда ғана халық музыкасы «мұражайлық жәдігер» емес, заманауи өмір салтындағы мәнді, қатысымды, серпінді рухани күш ретінде дами береді.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР

1. **Әбу Насыр әл-Фараби.** *Музыканың үлкен кітабы* (қазақ тіліндегі басылым). – Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ цифрлық қоры. Қолжетімділігі: https://farabi.university/storage/files/37176587736624cad920e03705572242_%D0%9C%D1%83%D0%B7%D1%8B%D0%BA%D0%B0%D0%BD%D1%8B%D2%A3%20%D2%B1%D0%BB%D1%8B%20%D0%BA%D1%96%D1%82%D0%B0%D0%B1%D1%8B.pdf?utm_source
2. **Сейдімбек, А.** *Қазақтың күй өнері* (монография, толық мәтін PDF). – Тараз өңірлік университеті кітапханасы қоры. Қолжетімділігі: https://lib.tau-edu.kz/wp-content/uploads/2023/10/%D0%A1%D0%B5%D0%B9%D0%B4%D1%96%D0%BC%D0%B1%D0%B5%D0%BA-%D0%90.-%D2%9A%D0%B0%D0%B7%D0%B0%D2%9B%D1%82%D1%8B%D2%A3-%D0%BA%D2%AF%D0%B9-%D3%A9%D0%BD%D0%B5%D1%80%D1%96.pdf?utm_source
3. **Қазақ халық музыкасы** (жанрлар, эпикалық дәстүр туралы шолу). – Қазақша Уикипедия. Қолжетімділігі: https://kk.wikipedia.org/wiki/%D2%9A%D0%B0%D0%B7%D0%B0%D2%9B_%D1%85%D0%B0%D0%BB%D1%8B%D2%9B_%D0%BC%D1%83%D0%B7%D1%8B%D0%BA%D0%B0%D1%81%D1%8B?utm_source
4. **Домбыра** (аспап тарихы мен қызметі). – Қазақша Уикипедия. Қолжетімділігі: https://kk.wikipedia.org/wiki/%D0%94%D0%BE%D0%BC%D0%B1%D1%8B%D1%80%D0%B0?utm_source
5. **E-history.kz.** «Құрманғазы. Алты күй» (тарихи-танымдық материал). Қолжетімділігі: https://e-history.kz/kz/news/show/2263?utm_source
6. **E-history.kz.** «Күй тартып, би билеген біздің қазақ» (мақала). Қолжетімділігі: https://e-history.kz/kz/news/show/32553?utm_source
7. **Ана тілі** газеті. «Жыраулық, жыршылық өнер – бабадан қалған асыл мұра» (мақала). Қолжетімділігі: https://anatili.kazgazeta.kz/news/12060?utm_source
8. **Egemen Qazaqstan.** «Жыршылық өнердің мәртебесі қандай?» (талдамалық мақала). Қолжетімділігі: https://egemen.kz/article/347622-zhyrshylyq-onerdinh-martebes-i-qanday?utm_source
9. **Adebiportal.kz.** «Атырау өңіріндегі жыршылық дәстүр» (талдамалық шолу). Қолжетімділігі: https://adebiportal.kz/kz/news/view/atyrau-onirindegi-zyrsylyq-dastur_10000369?ut

m_source

10. **Qandastar.kz.** «Домбыраның шығу тарихы қандай?» (сұхбат-мақала). Қолжетімділігі: https://qandastar.kz/dombyranyn-shygu-tarihy-kandaj/?utm_source
11. **Madeniportal.kz.** «Қазақстан музыкасы: халық әндері онлайн» (цифрлық қор). Қолжетімділігі: https://madeniportal.kz/songs?utm_source
12. **ҚазҰУ электронды кітапханасы.** «Қазақтың күй өнері мәдени феномен ретінде» (ғылыми мақала, PDF). Қолжетімділігі: https://elibrary.kaznu.kz/wp-content/uploads/2021/09/11.-%D2%9Baza%D2%9Bty%D2%A3-k%D2%AFj-%D3%A9neri.pdf?utm_source

ҚМ АА Куәлік нөмірі: **KZ45VPY00102718** — ҚР Мәдениет және Ақпарат министрлігі

© 2026 **Bilimger.kz** Ақпараттық-танымдық білім порталы. Барлық мазмұн авторлық құқықпен қорғалған.